

М. І. ПОГРІБНИЙ **ДАВНІЙ – ДАВНІШИЙ, МОГУТНІЙ — МОГУТНІШИЙ**

Ступеневі форми від прикметників із наголошеним закінченням мають наголос на суфіксі **-іш-**: *гіркий — гіркіший, найгіркіший; смачний — смачніший, найсмачніший; дійовий — дійовіший, найдійовіший; чарівний — чарівніший, найчарівніший.*

Утворення з суфіксом **-іш-** від прикметників з наголосом на основі наголошуються неоднаково.

Послідовно припадає наголос на суфікс **-іш-** у формах від двоскладових прикметників: *білий — біліший, найбіліший; давній — давніший, найдавніший; жвавий — жвавіший, найжвавіший; теплий — тепліший, найтепліший.*

Відхиляється від цієї закономірності прикметник *зрімий — зріміший, найзріміший.*

Від трискладових слів із наголосом на основі більшість утворень додержує наголосу нульової форми: *виразний — виразніший, найвиразніший; ґрунтовний — ґрунтовніший, найґрунтовніший; докладний — докладніший, найдокладніший; завзятий — завзятіший, найзавзятіший; могутній — могутніший, наймогутніший; чутливий — чутливіший, найчутливіший.*

Але від деяких трискладових прикметників ступеневі форми перетягують наголос на суфікс **-іш-**: *багатий — багатіший, найбагатіший; веселий — веселіший, найвеселіший; гарячий — гарячіший, найгарячіший; розумний — розумніший, найрозумніший; солоний — солоніший, найсолоніший; холодний — холодніший, найхолодніший; цікавий — цікавіший, найцікавіший; червоний — червоніший, найчервоніший.*

Характерно, що наголос на суфіксі **-іш-** мають і дієслова від цих прикметників: *блакитнішати, дебелишати, красивішати, лагіднішати.*

Несталий наголос у формах від таких трискладових прикметників: *бадьорий — бадьоріший і бадьоріший; важливий — важливіший і важливіший; жахливий — жахливіший і жахливіший; моторний — моторніший і моторніший; сміливий — сміливіший і сміливіший; смуглявий — смуглявіший і смуглявіший; щасливий — щасливіший і щасливіший; яскравий — яскравіший і яскравіший.*

Ступеневі форми від усіх прикметників з чотирма і більше складами й наголосом на основі зберігають місце наголосу нульової форми: *акуратний — акуратніший, найакуратніший; привабливий — привабливіший, найпривабливіший; справедливий — справедливіший, найсправедливіший.*

Від слів з можливими наголосами на основі й закінченні зберігається вагання й у ступеневих формах: *дошкульний і дошкульний — дошкульніший і дошкульніший.*

СТОЯЧИ — СТОЯЧІ

Словники, якими найчастіше користуються в сучасній мовній практиці, як правило, не наводять дієприслівникових форм. Тим часом у мовленні трапляються помилки і в творенні дієприслівників і більшою мірою в їх наголошуванні.

Визначення наголосу в дієприслівниках минулого часу не становить ніяких труднощів. Він такий, як у відповідному дієслові минулого часу чоловічого роду однини: *відповідати — відповідав — відповідавши; відповісти — відповів — відповівши; перепрягати — перепрягав - перепрягавши; перепрягти — перепріг - перепрігши.*

У дієприслівниках теперішнього часу наголос не закріплений на постійному місці і це, зокрема, є причиною інколи неправильного їх наголошування. Навіть у I томі «Словника української мови» з поданих на семи сторінках чотирьох дієприслівників теперішнього часу два з помилковими наголосами: *грозячи, несучи*. Треба, звичайно, *грозячі, несучі*. На підтвердження читаємо у Л. А. Булаховського: «Двоскладові й трискладові (дієприслівники. — М. П.) мають наголос на закінченні, якщо відповідні форми теперішнього часу дійсного

способу наголошуються на флексії: ...несеш, ...несемо — несучи»¹.

В наголошуванні дієприслівників теперішнього часу простежуються чіткі закономірності.

Дієприслівники, утворені від дієслів з нерухомим наголосом, наголошуються так само, як і дієслова: *бавитися, бавлюся, бавишся, бавиться, бавимося, бавитесь, бавляться* — *бавлячись*; *зазирати, зазираю, зазираєш, зазирає, зазираємо, зазираєте, зазирають* — *зазираючи*; *плакати, плачу, плачеш, плаче, плачемо, плачете, плачуть* — *плачучи*; *радити, раджу, радши, радить, радимо, радите, радять* — *радячи*.

Місце наголосу дієприслівників теперішнього часу, утворених від дієслів, в яких наголоси особових форм не збігаються з наголосом інфінітива, визначається місцем наголосу особових форм.

Дієприслівники, утворені від дієслів, у яких усі або більшість форм теперішнього часу наголошуються на основі, зберігають цей наголос основи: *цінувати, ціну-ю, ціну-єш, ціну-є, ціну-ємо, ціну-єте, ціну-ють* — *цінуючи*; *боротися, бор-юся, бор-єшся, бор-ється, бор-ємося, бор-єтесь, бор-ються* — *борючись*; *лічити, ліч-у, ліч-иш, ліч-ить, ліч-имо, ліч-ите, ліч-ать* — *лічачи*; *молоти, мел-ю, мел-єш, мел-є, мел-ємо, мел-єте, мел-ють* — *мелючи*; *цідити, цідж-у, цід-иш, цід-ить, цід-имо, цід-ите, цід-ять* — *цідячи*.

У дієприслівниках теперішнього часу, утворених від дієслів, що мають наголос в особових формах на закінченні, завжди наголошується суфікс **-чи**: *берегти, береж-у, береж-єш, береж-є, береж-ємо, береж-єте, береж-уть* — *бережучи*; *бігти, біж-у, біж-иш, біж-ить, біж-имо, біж-ите, біж-ать* — *біжачи*; *вести, вед-у, вед-єш, вед-є, вед-ємо, вед-єте, вед-уть* — *ведучи*; *гордитися, гордж-уся, горд-ишся, горд-иться, горд-имося, горд-итесь, горд-яться* — *гордячись*; *лежати, леж-у, леж-иш, леж-имо, леж-ить, леж-ите, леж-ать* — *лежачи*; *метушитися, метуш-уся, метуш-ишся, метуш-иться, метуш-имося, метуш-итесь, метуш-яться* — *метушачись*; *рости, рост-у, рост-єш, рост-є, рост-ємо, рост-єте, рост-уть* — *ростучи*; *сидіти, сидж-у, сид-иш, сид-ить, сид-имо, сид-ите, сид-ять* — *сидячи*; *стояти, сто-ю, сто-їш, сто-їть, сто-їмо, сто-їте, сто-ять* — *стоячи*.

Дієприслівники *лежачи, сидячи, стоячи* часто виступають у ролі прислівників, і тоді їхні наголоси пересуваються на корінь: *лежачи, сидячи, стоячи*.

Порівняйте: *не читаю, лежачи на канапі і не читаю лежачи*.

Паралельний наголос в особових формах дієслова зберігається і в дієприслівнику: *держати, держиш і держиш* — *держачи і держачи*; *терпіти, терпиш і терпиш* — *терплячи і терплячи*.

НАГОЛОС В УКРАЇНСЬКИХ ПРІЗВИЩАХ НА -ЕНК(О)

У практиці багатьох мовців, зокрема дикторів радіо й телебачення, чималі труднощі викликає наголошування українських прізвищ на **-енко**. Причиною цього є неунормованість акцентуації значної кількості цих прізвищ.

Не претендуючи тут на вичерпне розв'язання цієї проблеми, хочемо поділитися деякими спостереженнями над наголосами розглянутих прізвищ.

У всіх прізвищах з суфіксом **-енк-(о)** в однині наголошується другий або третій склад від кінця.

Прізвища на **-щенко** відомі тільки з наголосом на третьому від кінця складі: *Андру́щенко, Браті́щенко, Ва́щенко, Воло́щенко, Галу́щенко, Глу́щенко, Довбі́щенко, Євдо́щенко, Іва́щенко, Іллю́щенко, Ка́щенко, Клі́щенко, Лі́щенко, Ля́щенко, Марті́щенко, Мару́щенко, Мату́щенко, Оле́щенко, Оні́щенко, Отро́щенко, Па́щенко, Рома́щенко, Сива́щенко, Сіи́щенко, Тала́щенко, Тере́щенко, Ти́щенко, Уле́щенко, Фі́щенко, Ю́щенко*.

На третій склад від кінця припадає наголос також у прізвищах на **-ченко**, що мають перед **ч** приголосний звук: *Ба́бченко, Бі́льченко, Васи́льченко, Веремі́йченко, Гаври́льченко,*

¹ Див.: «Курс сучасної української літературної мови», за ред. І. А. Булаховського, т. I, стор. 503.

Гальченко, Гребінченко, Губченко, Данильченко, Данченко, Демченко, Дерев'янченко, Донченко, Жевченко, Зінченко, Зубченко, Івченко, Ільченко, Кальченко, Коновченко, Корівченко, Корітченко, Кравченко, Левченко, Литовченко, Любченко, Манченко, Марченко, Матченко, Микитченко, Михальченко, Оверченко, Остапченко, Панченко, Педченко, Пилипченко, Радченко, Романченко, Рудченко, Савченко, Сенченко, Сидорченко, Сірченко, Скрипченко, Тімченко, Федорченко, Федченко, Черченко, Юрченко, Яковченко.

Припускає два наголоси прізвище Грінченко: Грінченко і Грінченко.

Ті прізвища на **-ченко**, які мають голосний перед **ч**, наголошуються здебільшого на другому від кінця складі: Бабиченко, Дядиченко, Калениченко, Кириченко, Леличенко, Мірошниченко, Новиченко, Олійниченко, Павличенко, Сотниченко.

Але у прізвищах від іменників на **-а(-я)** наголос спостерігається на третьому складі від кінця: заїка — Заїченко, Семенюка — Семенюченко, удовиця — Удовіченко (поряд з Удовиченко), Федоряка — Федоряченко.

В наголошуванні решти прізвищ з суфіксом **-енк(-о)** теж виявляються певні закономірності.

Прізвища, похідні від іменників чоловічого роду з нерухомим наголосом в однині на першому складі (дід, діда; бондар, бондаря), а також від прикметників з наголошеним першим складом (білий), мають наголос на другому від кінця складі: Басенко, Біленко, Бондаренко, Війтенко, Гнатенко, Голенко, Довженко, Дорошенко, Зубенко, Кисленко, Клименко, Кононенко, Костенко, Кучеренко, Лазаренко, Лимаренко, Логвиненко, Мазуренко, Шестеренко, Осипенко, Пелешенко, Писаренко, Прохоренко, Риженко, Римаренко, Симоненко, Сіренко, Столяренко, Стороженко, Сивенко, Тихоненко, Томашенко, Усенко, Хитренко, Холоденко, Цмокаленко, Чубенко, Яковенко, Ярошенко.

Вагається наголос у прізвищах Носенко, Прокопенко, Сидоренко, Федоренко. Виняток становить прізвище Лисенко.

Прізвищам від іменників чоловічого роду на приголосний та **-о** з нерухомим наголосом в однині на другому або третьому складі (Адам, -ма, Євдоким, -ма), а також від прикметників з наголошеним другим чи третім складом (гаркавий, череватий) властивий наголос на третьому складі від кінця. У них зберігається місце наголосу твірного слова: Адаменко, Антоненко, Архипенко, Безносенко, Буланенко, Вакуленко, Гапоненко, Гаркавенко, Горпіненко, Єфременко, Задороженко, Заставенко, Захаренко, Івасенко, Космаєнко, Лук'яненко, Макаренко, Максименко, Міняйленко, Мироненко, Назаренко, Науменко, Олексенко, Охріменко, Панасенко, Панфіленко, Пархоменко, Самійленко, Солдатенко, Тарасенко, Тимофієнко, Трохименко, Уласенко, Федотенко, Якименко.

Деякі прізвища цієї групи, утворені від чоловічих імен, наголошуються подвійно: Борисенко, Гавриленко, Гарасименко, Гордієнко, Давіденко, Даниленко, Деміденко, Денисенко, Іваненко, Ігнатенко, Кирилєнко, Корнієнко, Матвієнко, Микитенко, Михайленко, Мусієнко, Романенко, Пилипенко, Свиридєнко, Сергієнко, Степаненко. Носії сучасної літературної мови у цих прізвищах частіше наголошують другий від кінця склад: Гордієнко, Давиденко, Іваненко, Кирилєнко, Корнієнко, Микитенко, Романенко, Сергієнко, Степаненко.

І в поодиноких таких прізвищах наголос падає тільки на суфікс **-енк-:** (Лаврі/и/ненко, Ничипоренко, Онопрієнко, а також Морозенко (від загальної назви).

Прізвища, утворені від слів, у яких наголос з основи переноситься в непрямих відмінках на закінчення (Скляр-ра, Артюх-ха, Василь-ля), а також від слів з наголосом на закінченні (біда, лановий), наголошуються в однині на другому складі від кінця: Артюшенко, Бровенко, Бугаєнко, Вербенко, Гончаренко, Дрозденко, Дударенко, Івахненко, Коляденко, Копилєнко, Крикуненко, Кузьменко, Лісовенко, Меженко, Ноженко, Павленко, Паламаренко, Поштаренко, Роговенко, Рубленко, Рябенко, Сиротенко, Сухаренко, Тимошенко, Удовенко, Чабаненко, Шовкуненко, Шульженко, Яхненко.

Несталий наголос мають прізвища від слів, що в похідних формах виявляють вагання щодо наголосу: від литвин-вина — Литвиненко, а від литвин-вина — Литвіненко.

Простежується ще така закономірність. Майже всі прізвища, що утворилися від іменників

першої відміни на **-а(-я)**, додержують наголосу твірного слова: *та́ва-Та́венко, гі́ря-Гі́ренко, до́ля-До́ленко, І́вга-І́вженко, ква́ша-Ква́шенко, Ма́гда-Ма́гденко, мимра-Мимре́нко, Мотря-Мотре́нко, На́стя-На́стенко, Хи́ма-Хи́менко; Ваку́ла-Вакуле́нко, До́маха-До́машенко, ка́лина-Кали́ненко, Мар'я́на-Мар'я́ненко, Со́лоха-Со́лошенко, Софі́я-Софі́єнко, субо́та-Субо́тенко, Уля́на-Уля́ненко.*

ЗАПАМ'ЯТАЙМО НАГОЛОСИ²

Чуємо	Треба
а́дже	а́дже
бажа́ння	бажа́ння
взяли́	взяли́
вида́ння	вида́ння
вимо́ва	вимо́ва
випа́док	випа́док
виче́рпний	виче́рпний
ві́дтінок	ві́дтінок
ві́рша	ві́рша
ві́рші	ві́рші
гурто́житок	гурто́житок
доку́мент	доку́мент
до́теп	до́теп
до́чка	до́чка
дро́ва	дро́ва
живо́пис	живо́пис
житте́пис	житте́пис
завда́ння	завда́ння
зайня́ти	зайня́ти
зая́ття	зая́ття
запита́ння	запита́ння
засті́й	засті́й
захво́рити	захво́рити
звезти́ (звеземо́, звезете́)	звезти́ (звеземо́, звезете́)
звести́ (зведемо́, зведете́)	звести́ (зведемо́, зведете́)
здійснити́	здійснити́
зна́ряддя	зна́ряддя
зобра́зити	зобра́зити
зовсі́м	зовсі́м
і́м'я	і́м'я
іно́ді	іно́ді
капелю́х	капелю́х
кварта́л	кварта́л
кида́ти	кида́ти
кіломе́тр	кіломе́тр
кі́нчити	кі́нчити
кни́жок	кни́жок
коза́ки	коза́ки
ко́лесо	ко́лесо
компро́міс	компро́міс
ко́ней	ко́ней

² Матеріал до цього словничка зібрали студенти філологічного факультету Київського університету, члени гуртка української мови О. Зінченко, Л. Лисюк, О. Карпенко, Г. Коваленко, І. Сем'янів.

ко́рисний	ко́рисний
кропи́ва	кропи́ва
літопис	літопис
машино́пис	машино́пис
навча́ння	навча́ння
надба́ння	надба́ння
нена́видіти	нена́видіти
нена́висть	нена́висть
не́сти	не́сти
но́вий	но́вий
о́б'єм	о́б'єм
оди́надцять	оди́надцять
(у) па́рку	(у) па́рку
па́ртер	па́ртер
переко́нання	переко́нання
псевдо́нім	псевдо́нім
повста́ння	повста́ння
по́друга	по́друга
показни́к	показни́к
по́ки	по́ки
по́няття	по́няття
порі́вняння	порі́вняння
поча́ло	поча́ло
предме́т	предме́т
прила́ддя	прила́ддя
разо́м	разо́м
ре́шето	ре́шето
різно́вид	різно́вид
росія́нин	росія́нин
руко́пис	руко́пис
сане́й	сане́й
сво́го	сво́го
сере́дина	сере́дина
сі́льськогоспо́дарський	сі́льськогоспо́дарський
сма́ки	сма́ки
(в) со́рочках	(в) со́рочках
ста́рий	ста́рий
сто́рінок	сто́рінок
ущі́льнити	ущі́льнити
фа́ртух	фа́ртух
фено́мен	фено́мен
Ха́рківщина	Ха́рківщина
це́нтнер	це́нтнер
ча́сом	ча́сом
ча́сопис	ча́сопис

ВИМОВЛЯЙТЕ ДЗВІНКО ПРИГОЛОСНІ В КІНЦІ СЛІВ

аванга́рд, аналі́з, бачи́в, сиді́в, борг, ви́раз, гарде́роб, дифто́нг, до́каз, до́слід, замі́ж, засі́б, клуб, обі́д, Пари́ж, філо́лог, ша́рж.